



SOCIAL AND ETHICAL VIEWS OF HUSSEIN VOYZ KOSHIFI

Nuriddin N. Rakhmatov

Lecturer, Researcher

National University of Uzbekistan

Bukhara State Medical Institute

Bukhara, Uzbekistan

E-mail: rakhmatov.nuriddin.83@gmail.com

ABOUT ARTICLE

Key words: preacher, morality, mores, justice, good morals, faith, behavior, modesty, prayer.

Received: 28.05.23

Accepted: 30.05.23

Published: 01.06.23

Abstract: in this article, the great orator and scholar Kamaluddin Hussein Vaiz Koshifi, who lived during the reign of the Timurids, lived in the city of Herat, Khorasan, was a contemporary of the great poet, thinker, sultan of the ghazal estate and statesman Alisher Navoi, paid great attention to moral education, leading to the improvement of man, and wrote about his views.

ҲУСАЙН ВОИЗ КОШИФИЙНИНГ ИЖТИМОЙ – АХЛОҚИЙ ҚАРАШЛАРИ

Нуриддин Н. Рахматов

Ўқитувчи, Тадқиқотчи

Ўзбекистон Миллий университети

Бухоро давлат тиббиёт институти

Бухоро, Ўзбекистон

E-mail: rakhmatov.nuriddin.83@gmail.com

МАҚОЛА ҲАҚИДА

Калит сўзлар: воиз, ахлоқ, адаб, адолат, яхши ахлоқ, иймон, хулқ, хаё, ибодат.

Аннотация: мазкур мақолада темурийлар ҳукмронлиги даврида яшаган, Хуросоннинг Ҳирот шаҳрида ўз фаолиятини олиб борган, буюк шоир, мутафаккир, ғазал мулкининг султони ва давлат арбоби Алишер Навоийга замондош бўлган буюк нотик ва олим Камолиддин Ҳусайн Воиз Кошифийнинг инсонни камолотига сабаб бўладиган ахлоқий тарбияга қаратган катта эътибори ва қарашлари тўғрисида ёзилган.

СОЦИАЛЬНО-ЭТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ ХУСЕЙНА ВОЙЗА КОШИФИ

Нуриддин Н. Рахматов

Преподаватель, исследователь

Национальный университет Узбекистана

Бухарский государственный медицинский институт

Бухара, Узбекистан

E-mail: rakhmatov.nuriddin.83@gmail.com

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: проповедник, нравственность, нравы, справедливость, добрые нравы, вера, поведение, скромность, молитва.

Аннотация: в данной статье великий оратор и ученый Камалуддин Хусейн Вайз Кошифи, живший во времена правления Тимуридов, жил в городе Герате, Хорасане, был современником великого поэта, мыслителя, султана газельского имения и государственный деятель Алишер Навои, большое внимание уделял нравственному воспитанию, ведущему к совершенствованию человека, и писал о своих взглядах.

КИРИШ

Ўзбекистонда замонавий кадрларни тайёрлаш ва улар фаолиятини давр талаблари асосида ташкил этиш мақсадида кенг кўламда ижтимоий ислохотлар ўтказилмоқда. Айниқса, таълим тизимини ривожлантириш, таълим сифатини таъминлаш ва тарбияни таълим билан биргаликда олиб боришда мамлакатимизда ўзига хос миллий менталитетимизга мос тажриба шаклланган. Узлуксиз маънавий тарбия концепциясининг қабул қилиниши ҳам таълим тизимида таҳсил олаётган ва битираётган кадрларнинг билим олганликлари билан бирга ахлоқий жихатдан тарбияланиб борганлиги уларнинг иш фаолиятида ходим ва хизматчи сифатида меҳнат жамоасида ва фуқаролар билан бўладиган муносабатларда намоён этмоқда. Ана шундай ахлоқий масалаларга эътибор қаратган темурийлар даврининг машхур мутафаккири Хусайн Воиз Кошифий XV асрнинг иккинчи ярмида Хуросонда Алишер Навоий атрофида тўпланган аллома, шоир ва донишмандлар орасида машхур ва қомусий талант эгаларидан бири эди.

АСОСИЙ ҚИСМ

Алишер Навоий Хусайн Воиз Кошифийнинг ўз даврининг энг яхши нотиғи, иншоода саводли ва илми нужум илмидан яхши хабардор ҳамда ҳалол олим инсон эканлигини ўз асарларида келтириб ўтади. Шунингдек, манбаларга кўра, бу улуғ алломанинг нафақат илми, балки одоб-ахлоқи ҳам юксак даражада бўлгани учун ҳатто Хусайн Бойқаро ва Алишер Навоий ҳам унинг ваъз-насихатларини тинглаганлар. Бу борада тарихчи Мир Саид Шариф Роқим ҳам: «Мавлоно Камолиддин Хусайн Али Воиз Кошифий баланд овозда яхши

ваъз қилгани учун олимлар ва фозиллар ўзларининг хос мажлисларида уни таклиф қилишар эди»,– деб Кошифийга юқори баҳо беради.

Ахлоқ масалаларини ёритишда Кошифийнинг «Ахлоқи Муҳсиний» асари энг машҳур ва муҳим аҳамият касб этади. Кошифий ушбу асарни Хусайн Бойқаронинг ўғли - Абдулмуҳсин Мирзога бағишлаган. Кошифий ўз асарларида сиёсат, давлатни бошқариш масалалари бўйича, ҳуқуқ ҳамда энг асосийси инсонни ахлоқий камолоти учун ҳаётий зарур бўлган ахлоқий сифатлар тўғрисида ёзиб ўтади. Ибодат, ихлос ва дуонинг яхши ахлоқнинг бошланиши сифатида келтириб ўтиб, авваламбор инсоннинг имонли бўлиши кераклигини таъкидлайди.

Китобнинг бошланишида чиройли хулқ Аллоҳ таоллонинг олий ҳикмати нурларидан бири эканлиги, пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в.)нинг ҳам Аллоҳ томонидан “Албатта, Сиз буюк хулқ узрадирсиз!” [1] деб келтирилган ояти келганлиги хулқнинг қанчалик даражада инсоннинг энг олий сифатларидан эканлигидан далолат беради. Чунки Расулulloҳ (а.с.)нинг ўзлари: “Мен макорими ахлоқни такомиллаштириш учун юборилганман”, - деб айтган эканлар. Бу ерда Кошифий ўз асарида ҳам пайғамбар Муҳаммад (с.а.в.)ни юксак ахлоқий зийнат эгаси ва комил инсон сифатида эътироф этиб ўтади. Шунингдек, чиройли хулқ подшоҳлик иззати хазинаси сирларидан биридирки, бу шариф нур билан басийрат кўзи (қалб кўзи) нурланиши ва Аллоҳнинг сифатларини танишга муяссар бўлишига эришилади, [2] - деб таъкидлайди. Шунингдек, Аллоҳ хулқи билан хулқланиш, унга эга бўлиш шарафли иш эканлиги ва унинг баланд даражада эканлиги, қиёмат тарозисида ҳам тортилади, деб ахлоқли инсоннинг даражасини юқорига кўтаради.

Кошифий одамларнинг қай бирларида чиройли хулқ ва ёқимли ҳислатлар намоён бўлса, шу кишилар зебо кўринадилар, дейди. Шунинг учун ҳам авваламбор, подшоҳ ўзининг улуғ зотини чиройли хулқ ва ёқимли сифатлар билан безатиши вожиб эканлиги, бунинг учун у 40 та ҳислатга риоя қилиши зарурлиги, улардан баъзилари Ҳақ таоло ўртасида, баъзилари подшоҳ билан халқ орасида бўладиган сифатлар эканлигини баён этади. Бу 40 сифатлар асарнинг 40 бобида баён этилган бўлиб, яхши одамлар хулқи ҳақидаги ривоят ва ҳикоятлари билан келтириб ўтилган.

Авваламбор, Кошифий инсон ахлоқининг бошида фарз амалларидан бири бўлган ибодат ва ихлос каби сифатларга катта эътибор берган. Чунки бу сифатлар имонлилик, Аллоҳдан кўрқиш, пайғамбар Муҳаммад (с.а.в.) хулқлари билан зийнатланиш, дунёда саломат ва охиратда нажот топиш чораси эканлигини таъкидлайди.

Шукр тўғрисида ҳам баён этиб, неъмат берувчини чин дилдан таниши, ўзига берилган ҳар бир неъматни ризқ етказувчининг файзи ва ниҳоятсиз лутфи деб билиши, инсон аъзоларининг шукрига ҳам катта эътибор бериб, ушбу аъзоларда ҳосил бўлган кучу

қувватни аввало неъматни берувчининг ибодатига, кейин ҳар бир аъзонинг махсус бир тоатига жалб қилиш кераклигини таъкидлайди.

Инсоннинг ёмон иш қилишдан ўзини чеклаши хислати ҳам бордирки, Кошифий буни ҳаё деб уқтиради. Ҳаё бу одамларга шариф хислат ва мақбул сийратдир. Иймон дарахтининг битта шоҳи ҳаё бўлиб, оламнинг барқарор туришининг шартидир, деб айтади. Бу хислат шундайки, агар шарму ҳаё орадан кўтарилса ва одам ҳеч кишидан уялмаса, оламнинг тартиби издан чиқади, одамлар орасида яхши расму одатлар тугайди, кишилар ҳаётига путур етади. Улар бир бирлари учун диёнат сақламайдилар, оқибат кучлилар заифларни йўқ қилади. Ҳаё шундай кучли сифатки, у одамларнинг фақат ўзлари хоҳлаган ишларини қилишга йўл қўймайди, деб ҳаёнинг инсонни ахлоқини гўзал бўлишига ва одамлар орасидаги муносабатларда зарур хислатлардан бири эканлигини эътироф этади.

Яхши ахлоқнинг яна бир сифатларидан бири, покизалик бўлиб, бу хислаш улуғ одатлардан ҳисобланиши, ундан мурод эса, ҳаром нарсалардан ва шаҳватдан қочиш керак эканлигини таъкидлайди. Кошифий одамда покизаликда икки нисбат мавжуд дейди. Биринчи нисбат фариштасифат. Шунинг учун бу сифат орқали одам илм ва амалга мойил бўлади. Иккинчи нисбати ҳайвоний. Яъни, бу сифат билан одам ейиш, ичиш, ва жинсий алоқа қилмоққа мойил ва оч бўлади. Бунда эса, инсон ақлининг вазифаси одам то имконияти борича ўзидаги фаришталик нисбатини кучайтириши кераклиги ва ҳайвонот нисбатига йўл бермаслиги кераклигини айтиб ўтади.

Шунингдек, Кошифий инсоннинг одобига катта эътибор беради. Унинг айтишича, одоб бу кишининг ёмон сўз ва бефойда ишдан нафсини тийиши, ўзининг ҳамда бошқа кишиларнинг иззатини сақлаб, обрўйини тўқмаслигидир. Ҳақиқий адаб эса, Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг суннатига риоя қилиш ҳисобланади.

Кошифий мамлакатларни забт этувчи подшоҳлар ва жаҳонга оро берувчи шаҳаншоҳларнинг адабга риоя қилиши улар қўл остидаги халқларнинг ҳам бунга риоя этиши ва одоб йўлидан чиқмаслигини айтиб ўтади. Адаб подшоҳ ишини тартибга солса, халойиқ маишатини ҳам муҳайё бўлишига олиб келади. Шунинг учун ҳам, сармоянинг энг яхшиси подшоҳ ва халқ учун бу – адаб эканлигини айтиб, одобли, тарбияли инсоннинг юксак даражада эканлигини эътироф этади.

Кошифий ижтимоий ҳаёт барқарорлигини таъминлайдиган ва юксак ахлоқий фазилат сифатида кадрлайдиган “адолат” тушунчасига катта эътибор қаратади. Адолат барча замонларнинг энг асосий талаби бўлгани каби, Кошифийнинг ахлоқли инсон сифатининг асосий талабларидан бири ҳисобланади. Адолатни маъноси сифатида Кошифий “халқнинг ҳуқуқий тенглигини таъминлашдир”,-деб изоҳлайди. Унинг айтишича, адолат мамлакатга тинчликни таъминлайди ва зулматни ёриштиради. Қуръони каримнинг “Наҳл” сураси, 90-

оятини мисол келтириб, (“Албатта, Аллоҳ адолатга, эзгу ишларга ва қариндошга яхшилик қилишга буюрар ҳамда бузуқчилик, ёвуз ишлар ва зулмдан қайтарур”) Аллоҳнинг бандаларини адолатга буюрганини эслатади, адолат юзасидан зулм кўрган аҳолининг холидан хабардор бўлиб, уларга шавқат назари билан қараш кераклигини уқтиради. Уларга эҳсонлар қилиш, ғамга ботган кўнгилларига хурсандчилик бериш кераклигини таъкидлайди.

Кошифий адолатнинг фазилати ва зулмнинг касофати сифатида “одил подшоҳни ҳамма халқ яхши кўриши, гарчи ундан манфаат кўрмасалар ҳам, золимни ҳамма олам ёмон кўриши, гарчи ундан зарар кўрмаган бўлсалар ҳам” – деб, уқтиради. Бунга мисол сифатида ўзи мусулмон бўлмасда, Ноширавони одилни тарихда адолати учун эсланишини, Ҳажжож золимнинг зулмкорлиги учун тилга олиншини айтиб ўтади. Жамиятда тўғри сўз ва адолат билан ном чиқариш, унинг умри давомида ва яшаб ўтганидан кейин ҳам одамлар уни фазилат ва сифатларига қараб эслашларини эътироф этиб ўтади. Демак, подшоҳ ва раҳбарларнинг халққа нисбатан адолатли бўлиши, ижтимоий ҳаётда гарчи улардан қанақадир моддий ёрдам олинмаган бўлсада, халқнинг уларнинг адолатидан баҳраманд бўлиши жамиятда тинчлик ва осойишталик олиб келишини айтиб ўтади.

Дарҳақиқат, адолат жамиятнинг ижтимоий барқарорлигини таъминлайдиган ва инсонлар ўртасидаги муносабатларни тартибга солинишига хизмат қиладиган ижтимоий категория бўлиб, тенглик, меъёр, ўртачалик каби маъноларни ифода этади. Унда ахлоқ нормалари билан бирга юридик норма ҳам мужассам бўлиб, одамлар ўртасидаги ўзаро муносабатларни тартибга солишда ишлатилади. Адолатнинг борлиги сабаб, жамиятда тартиб, одамларнинг ўзаро муносабатларида бирдамлик, ўзаро ҳамкорлик ва ҳаётларида тараққиёт бўлади.

Шу билан бирга, донишмادларнинг хушфезлиқни ўнга ажратган белгисини санаб ўтади, улардан бири бу, яхши ишлар борасида элга қарши бўлмаслик, ўз нафсини тийиш, бировнинг айбини қидирмаслик, ҳар кимдан нолайиқ иш юз берса, уни тузатишга ҳаракат қилиш, гуноҳкор узр айтса, узрини қабул қилиш, муҳтожларнинг ҳожатини чиқариш, одамлар учун машаққат тортиш, худбинлик қилмаслик, халойиққа очиқ юзли бўлиш, одамларга яхши сўз айтиш. [3]

Ўзбек халқи менталитетига хос ва исломда қадрланадиган андишани ҳам Кошифий ахлоқий сифатлар сирасига киритиб, оқибат эҳтиёткорли ва ҳар иш охирини кўзлаш маънасида ишлатади. Шунингдек, Афросиёбнинг андиша борасидаги сўзларини келтириб, андиша кишини душмандан омон сақлаши, бало-қазолардан омон сақлаши ва ғафлатга қолиб кетишдан асрашини, кишини чора-тадбирли бўлишга ундашини айтиб ўтади.

Кошифий яхши кишиларнинг яхши суҳбатлари ва ёмоқ кишилардан йироқда бўлиш юксак ахлоққа эга бўлишга ҳаракат қилаётган кишиларга хос хислатлардан бири эканлигини унинг асарлари мисолида хулоса қилишимиз мумкин. Бугунги замонамизга ҳам мос келувчи ушбу фикр ўта фойдали ва хушхулқилик белгиларидан бири бўлиб ҳисобланади. Фикримизнинг тасдиғи сифатида Кошифий “яхшилар билан ҳамсуҳбат ва донолар билан ҳамнишин бўлиш саодати абадий кимёси ва доимий давлат раҳнамосидир”-деб, айтади. Унинг айтишича, форс подшоҳларининг қоидалари ҳақимлар ва фозиллар суҳбатларини доимо ташкил этиш, кенгашлар қилиш, шу асосда адолатли салтанатни куриш бўлган. Шу учун уларнинг салтанати тўрт минг йилга борганлигини алоҳида таъкидлаб ўтади. Шунингдек, юнонликларнинг ҳам вилоятларга ҳоқимлар танлашида илму хикматларда фозиллардан кўпроқ бўлиши, ҳукамолар суҳбатлари таъсирида фазилят нурларидан баҳраманд бўлишига катта эътибор берганликларини келтириб ўтади. Унинг айтишича, “яхши ҳамсуҳбат аттор каби бўлиб, гарчи мол-мулкдан беролмаса ҳам, унинг хидидан баҳраманд бўласан, ёмон ҳамсуҳбат темирчи каби бўлиб, гарчи ўтида куймасанг ҳам, тутун ва иссиғидан аламноқ бўласан” [3]-дея ўз фикрини тўлдирди.

Кошифий яхши инсонлар суҳбатига қизиқиш керак ва ёмон кишилар билан муносабатда бўлишдан парҳез қилиш кераклигини уқтиради. Чунки ҳар бир тоифа суҳбати одамга ўз таъсирини ўтказди. Яхшилар билан ҳамсуҳбат бўлиш давлат ва саодат натижасини беради ва ёмонлар билан бирга ўтириш хорлик ва пушаймонлик ҳосилини кўрсатади. Унинг айтишича, ёмон кишилар икки гуруҳдир, бирини даф этиш шарт, яъни уларни вилоятдан йўқ этиш керак ва яна бирини ман қилиш лозим, яъни улар билан суҳбатлашишни таъқиқлаш керак. Аммо ўғри ва қароқчиларни даф қилиш қудрат аҳли зиммасига кўйилган шарт бўлиб, бундан мусулмонларга фойда бўлади.

ХУЛОСА

Хусайн Воиз Кошифийнинг инсон ахлоқи, уни такомиллаштиришдаги юқорида келтирилган фикр қарашлари бугунги кунда ҳам ўз долзарблиги билан аҳамиятлидир. Комил инсонни тарбиялашда унинг хулқ-атворини ва ахлоқини такомиллаштириш давлатимизда қабул қилинган узлуксиз маънавий тарбиянинг қолаверса, миллий ғоянинг энг асосий талабларидан бири бўлиб келмоқда. Шахсга қаратилган таълимни ривожлантирар эканмиз, унинг мустақил фикрлаши, замонавий билим ва фанларни ўзлаштириши билан биргаликда маънавий-ахлоқий комиллигига ҳам эътибор бераётганимиз шарқона менталитетимизга, тарихимиз ва ислом қадриятларига содиқ эканлигимизнинг белгисидир. Жамиятимиз миллий ғоясидаги «Жаҳолатга қарши – маърифат билан» ғояси асосида ҳар қандай жаҳолат кўринишларига илм-маърифат, юксак одоб-ахлоқ билан қарши туришдек катта вазифаларни ҳал этиш бевосита таълим

тизимининг ҳам энг асосий мақсабларидан бирига айланди ҳамда бу борада Шаркнинг улуг алломаси Ҳусайн Воиз Кошифийни ахлоқий қарашларининг аҳамияти ўзининг мазмуни билан замонамиз социологиясида ҳам юксак баҳога эгадир.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Қуръони карим маъноларининг таржима ва тавсири. Қалам сураси 4-ояти. Тошкент 2007, Б. 564, - 617 бет
2. Ҳусайн Воиз Кошифий “Ахлоқи Муҳсиний”, “Футуватномаи султоний”, Тошкент – 2011, “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, www.ziyouz.com кутубхонаси, 1994 йил. 15-боб, Б.161. 374-бет.
3. Ҳусайн Воиз Кошифий Футувватномаи султоний; Ахлоқий Муҳсиний / нашрга тайёрловчилар: М.Аминов, Ф.Ҳасанов. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2011. – 376 бет. 185-186-бетлар.
4. Алишер Навоий “Маҳбуб ул-қулуб” асари; кичкартириб насрий табдил қилувчи И.Махсумов; масъул муҳаррир С.Ғаниева.-Тошкент: Янги аср авлоди, 2019.-Б.168. -320-бет.
5. Социология Маърузалар матни. Масъул муҳаррир: п.ф.д., профессор В.М. Каримова таҳририда остида, Тошкент – 2000 йил. (Ахлоқ социологияси) 77-86 бетлар.
6. Nuriddin N. Rahmatov Husayn voiz koshifiy asarlarida ustoz - shogird munosabatlari va ijtimoiy foydalari / <https://www.supportscience.uz/index.php/oje/article/view/258/226>
7. Ашурова М.С. Ҳусайн Воиз Кошифий асарларидаги ахлоқий тарбия масалаларининг ёритилиши. / <https://openconference.us/index.php/innoscience/article/view/74-5/683>
8. Ўзбекистонда ижтимоий – фалсафий фикрлар тарихидан лавҳалар: Олий ўқув юртлари талабалари учун ўқув қўлланма // Тузувчилар: М.Хайруллаев, Х.Алиқулов; Академик М.М.Хайруллаев таҳрири остида Тошкент, “Ўзбекистон”, 1995 йил. 159-165 бетлар, - 240 б.
9. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори, “Узлуксиз маънавий тарбия концепциясини тасдиқлаш ва уни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” 31.12.2019 йилдаги 1059-сонли. (кўрилди: 25.04.2023 йил.) <https://lex.uz/docs/4676839?ON-DATE=03.01.2020&action=compare>